

Федуняк Ігор Осипович

*кандидат економічних наук, доцент,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»*

Fedunyak Ihor

*PhD in Economics, Associate Professor
SS NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”
ORCID: 0000-0002-8399-5167*

Кушлик Віталій Богданович

*асистент
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»*

Kushlyk Vitaliy

*Assistant Lecturer
SS NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”
ORCID: 0009-0001-0904-6473*

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11841

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ДЕРЖАВІ ЯК ОКРЕМИХ СКЛАДОВИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

LEGAL REGULATION OF SOCIO-DEMOGRAPHIC AND POLITICAL PROCESSES IN THE STATE AS SEPARATE COMPONENTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

Анотація. Вступ. У сучасних умовах воєнних викликів і трансформацій державної політики України питання нормативно-правового регулювання соціально-демографічних і політичних чинників набуває особливої ваги. Правове забезпечення процесів у сферах демографічної, соціальної та політичної безпеки є визначальним чинником ефективного функціонування національної системи безпеки та запорукою збереження суверенітету й сталого розвитку держави.

Мета. Мета статті полягає у всебічному та комплексному дослідженні соціально-демографічних та політичних процесів в контексті правового поля, а також визначення механізмів їх удосконалення відповідно до сучасних викликів.

Матеріали і методи. У дослідженні використано системний, порівняльно-правовий, аналітичний та статистичний методи, що дозволили проаналізувати чинну нормативно-правову базу та оцінити їх ефективність у контексті регулювання соціально-демографічних процесів і політичної стабільності. Інформаційну основу дослідження становлять офіційні дані Державної служби статистики України, наукові праці дослідників, а також стратегічні документи Кабінету Міністрів України.

Результати. Встановлено, що сучасні соціально-демографічні процеси в Україні характеризуються кризовими тенденціями: скороченням населення, низькою народжуваністю, високими показниками смертності, демографічним старінням і масовою міграцією. Виявлено взаємозалежність між рівнем соціального захисту, ефективністю державної політики та показниками демографічної безпеки. Обґрунтовано необхідність модернізації механізмів державного регулювання демографічних процесів, розроблення цільових програм підтримки сім'ї, відновлення населення та впровадження соціального медичного страхування. У політичній сфері акцентовано увагу на важливості розбудови політичної безпеки як системи, що забезпечує стабільність державного управління, довіру громадян до влади та стійкість політичних інститутів.

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення комплексної моделі нормативно-правового забезпечення державної безпеки, яка інтегруватиме соціальні, демографічні та політичні складові.

Ключові слова: національна безпека, нормативно-правове регулювання, політична безпека, державна політика, соціальний захист.

Summary. Introduction. In the current conditions of military challenges and transformations of the state policy of Ukraine, the issue of regulatory and legal regulation of socio-demographic and political factors is gaining particular importance. Legal support for processes in the areas of demographic, social and political security is a determining factor in the effective functioning of the national security system and a guarantee of preserving the sovereignty and sustainable development of the state.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive and complex study of socio-demographic and political processes in the context of the legal field, as well as determining the mechanisms for their improvement in accordance with modern challenges.

Materials and methods. The study used systemic, comparative legal, analytical and statistical methods, which allowed analyzing the current regulatory and legal framework and assessing their effectiveness in the context of regulating socio-demographic processes and political stability. The information basis of the study is official data of the State Statistics Service of Ukraine, scientific works of researchers, as well as strategic documents of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Results. It is established that modern socio-demographic processes in Ukraine are characterized by crisis trends: population decline, low birth rate, high mortality rates, demographic aging and mass migration. The interdependence between the level of social protection, the effectiveness of state policy and indicators of demographic security is revealed. The need to modernize the mechanisms of state regulation of demographic processes, develop targeted programs for family support, population recovery and the introduction of social health insurance is substantiated. In the political sphere, attention is focused on the importance of building political security as a system that ensures the stability of state administration, citizens' trust in government and the stability of political institutions.

Prospects. Further research should be directed towards the development of a comprehensive model of regulatory and legal support for state security, which will integrate social, demographic and political components.

Key words: national security, regulatory and legal regulation, political security, public policy, social protection.

Постановка проблеми. Повноцінний розвиток держави як цілісного соціально-політичного організму є неможливим без науково обґрунтованого та інституційно ефективного державно-правового забезпечення у сфері національної безпеки.

Формування ефективної сучасної системи забезпечення національної безпеки, зокрема розробка правових засад її функціонування, є одним з головних напрямків державної політики України на сучасному етапі. Перш за все цей процес потребує оновлення системи взаємовідносин між гілками влади, державними органами, органами місцевого самоврядування, господарчими суб'єктами, громадськими організаціями та особами з питань забезпечення національної безпеки [1, с. 88].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення національної безпеки сучасної держави та її нормативно-правове регулювання висвітлені в працях багатьох вчених, серед яких: Д. Лук'янов [1] акцентує увагу на інституційному оновленні системи забезпечення національної безпеки; Д. Напорчук [2] досліджує вплив соціально-демографічних чинників на внутрішню стабільність держави; О. Лісовська [4] висвітлює демографічні наслідки воєнної агресії та їх вплив на економічну й соціальну безпеку; О. Баженова, З. Варналій, О. Чеберяко [6] узагальнюють систему індикаторів соціальної безпеки; О. Антонова, Д. Пашко [7] досліджують правові аспекти вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту; Д. Васильківський, І. Лапшин [12] формують концепцію демографічного механізму, що включає правові, економічні, соціальні та організаційні інструменти; В. Воропаєв [13] аналізує вплив політичних рішень

на демографічну ситуацію, особливо в сільській місцевості; В. Антонов [17] визначає політичну безпеку як стабільність інститутів влади, їхню легітимність і здатність забезпечити суверенітет; А. Шемчук [18] пропонує практичні рекомендації щодо вдосконалення політичної безпеки в умовах зовнішніх загроз. Та враховуючи сучасні реалії сьогодення в умовах війни, окремі складові національної безпеки залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті полягає у всебічному та комплексному дослідженні соціально-демографічних та політичних процесів в контексті правового поля, а також визначення механізмів їх удосконалення відповідно до сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах державної політики нормативно-правове регулювання соціально-демографічних та політичних чинників набуває ключового значення як складових в забезпеченні державної безпеки, адже визначає механізми впливу держави на соціальні процеси, демографічні тенденції та політичні рушії, що формують внутрішню стабільність суспільства.

Соціально-політична стабільність, реалізована через правові механізми захисту громадянських прав, участі населення в управлінні та зміцнення довіри до інститутів влади, взаємодіє з демографічними параметрами — народжуваністю, смертністю, міграційними потоками та віковою структурою населення, що у сукупності формує потенційні загрози або ресурси національної безпеки [2].

У цьому контексті важливим є вдосконалення нормативно-правової бази у сферах демографічної

політики, охорони здоров'я, соціального захисту та сімейного права, що закріплено в положеннях «Стратегії демографічної безпеки України [3].

Як зазначає О. Лісовська, демографічні наслідки воєнної агресії мають безпосередній вплив на економічну та соціальну безпеку держави, що зумовлює необхідність правового реагування на демографічні ризики [4].

Ризики у сфері національної безпеки України, а також пріоритетні напрями державної політики щодо їх нейтралізації, нормативно визначаються у фундаментальних актах стратегічного та законодавчого характеру. До таких документів належать Закон України «Про національну безпеку України», Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія національної безпеки України, Стратегія кібербезпеки України та інші нормативно-правові акти, що формують концептуально-правові засади функціонування національної системи безпеки і оборони [5].

Правову базу національної безпеки України формують Конституція України, чинні закони, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти, ухвалені на виконання законодавчих положень.

Сучасні загрози та ризики національній безпеці України детермінуються сукупністю соціально-демографічних, політичних та інших чинників, які мають комплексний та взаємопов'язаний характер.

Ефективність нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки безпосередньо впливає на рівень національної безпеки держави.

В пріоритеті держави залишаються актуальними індикатори соціальної безпеки (рис. 1), фінансовий механізм державного управління в соціальній сфері, соціальні стандарти, механізм соціального захисту вразливих верст населення тощо.

Соціальне забезпечення має бути зорієнтовано в першу чергу на постраждалих і травмованих громадян. Це дозволить створити значний інвестиційний ресурс, а також відчутно допоможе у медичному обслуговуванні населення. Звичайно, коло питань, пов'язаних з соціальною безпекою, є величезним. І тут має бути розуміння, що першочерговим завданням повинно стати орієнтація населення на потреби відновлення країни.

Правове регулювання демографічних процесів регулюється Конституцією України та значною кількістю інших нормативно-правових актів [7]. Серед основних нормативно-правових актів, що регулюють зазначену сферу, варто виокремити закони України, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [8], «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» [9], «Про прожитковий мінімум» [10], Кодекс законів про працю України [11] тощо.

Крім того, важливу роль у забезпеченні реалізації їхніх положень відіграють відповідні підзаконні нормативно-правові акти, прийняті Кабінетом Міністрів України та іншими органами державної влади.

Механізм правового регулювання демографічних процесів необхідно розглядати з точки зору цілеспрямованості та законодавчого обґрунтування щодо врегульованості демографічних процесів відповідно до державної політики в демографічній сфері.

Структуру механізму регулювання державою демографічних процесів наведена на рис. 2.

Демографічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки України, що передбачає захищеність життя сталого відтворення народонаселення.

Визначальними чинниками, що обумовлюють і впливають на демографічну ситуацію в країні є [13]:

1. Чинник війни, один з основних причин неприродного зменшення кількості населення.

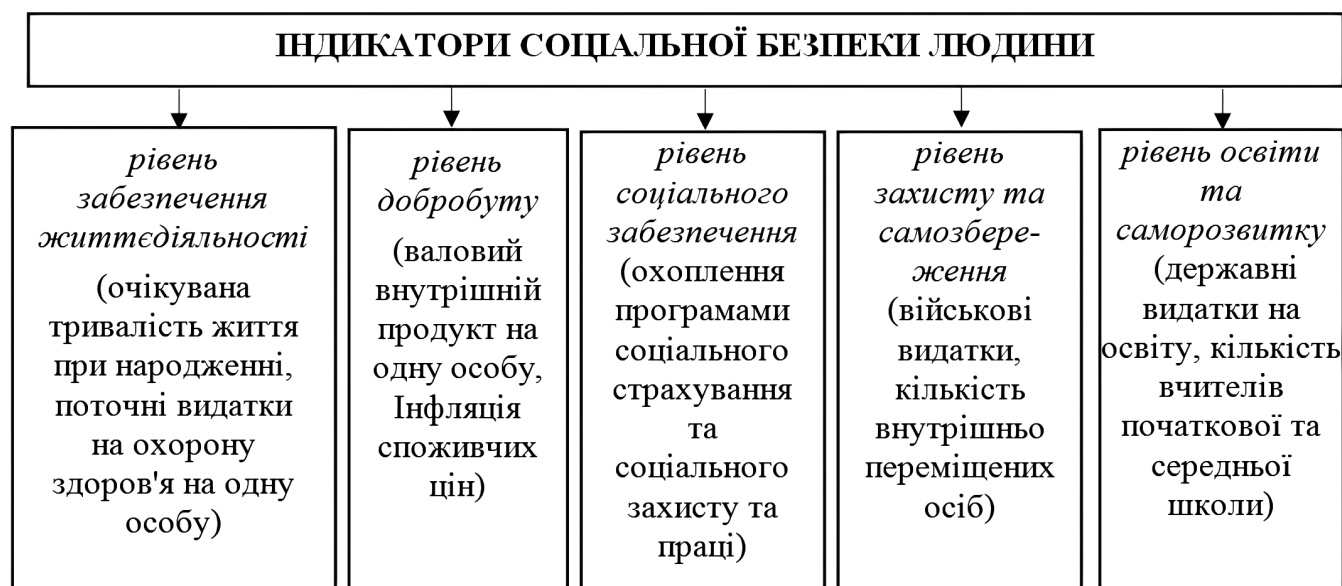

Рис. 1. Система індикаторів соціальної безпеки

Джерело: узагальнено авторами основи [6]

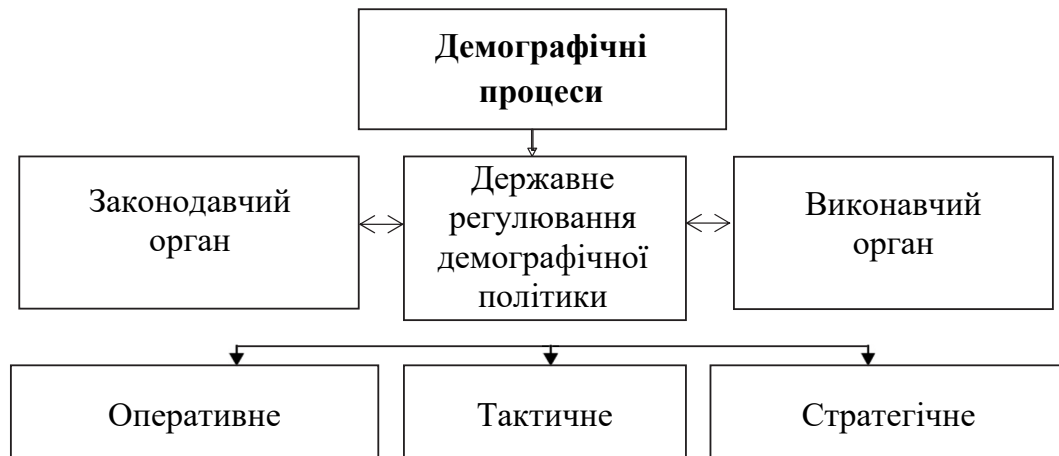

Рис. 2. Структура механізму державного регулювання демографічних процесів

Джерело: узагальнення автора на основі [12]

2. Політика держави.

3. Економічний чинник, що безпосередньо впливає на всі демографічні структури і процеси зовнішньої та внутрішньої міграції.

4. Чинник захищеності інституту шлюбу та сім'ї.

На момент здобуття Україною незалежності у 1991 році, чисельність населення складала 51,9 млн. осіб, тому за цим показником входила в шестірку найбільших країн Європи, а за 30-ти річну незалежність країни, населення скоротилося на 10 млн. осіб, тож сьогодні Україна належить до демографічно проблемних країн (табл. 1).

Кількість живонароджених за роки незалежності зазнала суттєвого зменшення. Якщо у 1991 р. така кількість становила 360,8 тис. осіб, то у 2021 р. знизилася до 272,0 тис. осіб. У 2022 р. народилося 206 тис. немовлят, а в 2023 р. даний показник знизився до 187,4 тис., саме на 9% менше порівняно з попереднім роком та на 32% менше порівняно з 2021 р. Кількість зареєстрованих шлюбів у 2023 р. знизилася до 186,1 тис. од., що на 16,5% менше порівняно з минулим роком.

На початок 2024 року населення України становило всього 35,8 млн. осіб. Враховуючи тимчасові втрати територій, загальна чисельність населення України оцінюється приблизно в 31 млн. на підконтрольній території та близько 5 млн. на тимчасово окупованих територіях [15].

Таким чином, розроблення механізму державно-правового регулювання демографічних процесів та розвитку є важливою складовою процесу відтворення населення для реалізації демографічної політики. Тому і постає необхідність застосування конкретних практичних інструментарію органами влади для більш ефективного впливу на демографічну ситуацію.

Як питання національної безпеки в цілому, так і питання її складових, зокрема політична безпека України, є пріоритетними та стратегічно значущими векторами державної політики як зовнішньої, так і внутрішньої. Про це свідчать положення ключових документів інституційного-правового забезпечення сучасно державно політики України, насамперед Угоди про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейським Союзом [16].

Сутність політичної безпеки полягає у стабільному стані політичної системи суспільства та при ефективній взаємодії суб'єктів.

За В. Антоновим «політичній системі української держави притаманні певні особливості, зокрема: вона відображає найбільш суттєві аспекти економічного ладу української держави; визначає зміст та джерело утвердження державної влади; закріплює на законодавчому рівні принципи діяльності інститутів політичної влади та їх спрямованість; закладає конституційно-правове підґрунтя систе-

Таблиця 1

Динаміка демографічних показників

Рік	Кількість наявного населення (оцінка), осіб	Кількість зареєстрованих шлюбів, од.	Кількість розлучень, од.	Кількість живонароджених, осіб
1991	51 944 400	493 067	200 810	630 813
2001	48 923 200	309 602	181 334	376 478
2011	45 778 534	355 880	182 490	502 595
2021	41 588 354	214 013	121 381	271 983
2022	41 167 300	222 890	17 893	206 032
2023	36 700 000	186 051	24 108	187 387

Джерело: сформовано авторами на основі даних [14]

Складові системи політичної безпеки

Система політичної безпеки	
Внутрішня складова	Зовнішня складова
<ul style="list-style-type: none">– віддзеркалює стан політичної системи;– виражає інтереси всіх соціальних прошарків;– гарантує сталий розвиток соціуму;– допомагає об'єднати народ;– сприяє рішенням необхідних завдань для економічного, соціального і культурного розвитку	<ul style="list-style-type: none">– сприяє захищеності територіальної цілісності й недоторканності власних кордонів;– сприяє захищеності державного суверенітету від зовнішньо-політичних диктатур;– забезпечує кількісне зростання країн-потенційних стратегічних партнерів та союзників;– забезпечує міжнародну співпрацю в правовій, політико-дипломатичній, інформаційній економічній та військово-політичній галузях

Джерело: проаналізовано на основі [18]

ми забезпечення національної безпеки та оборони України; визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики держави» [17, с. 75].

Продемонструвати складові систем політичної безпеки та їх основних складових можна за допомогою таблиці 2.

Як видно з таблиці, для забезпечення високого рівня політичної безпеки, в державі необхідно реалізувати всі її складові та функції. Цьому має сприяти нормативно-правова баз, яка визначає характер відносин суб'єктів політичної безпеки та першочергові вектори розвитку суспільства, які потребують політичного захисту.

Основою, що розглядає політичну безпеку як систему певних заходів, є зростаюча потреба в захищеності політичних інтересів країн, народу, громадян. Україні необхідно створити систему політичної безпеки, яка б відповідала високим стандартам демократичної правової держави. Для цього першочергового значення відіграє розвиток цивільного

суспільства, достатньо розвинена політична культура й активність народу та усвідомлення власних сил в допомозі створення сучасної влади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах війни, демографічної кризи та міграційних викликів держава має посилювати регуляторну функцію через: розбудову системи соціального захисту, зокрема підтримку сімей, охорону здоров'я та трудову реінтеграцію; запровадження обов'язкового соціального медичного страхування, як елемент гарантування базових прав громадян; удосконалення нормативно-правової бази політичної сфери, що включає прозорість виборчих процесів, регулювання діяльності партій та захист інформаційного простору.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на розроблення комплексної моделі нормативно-правового забезпечення державної безпеки, яка інтегруватиме соціальні, демографічні та політичні складові.

Література

1. Лук'янов Д. Теорія держави і права. *Право*. Харків, 2012. 312 с.
2. Напорчук Д. Демографічна ситуація в Україні в умовах воєнного конфлікту. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2024. № 4. С. 54–61.
3. Про схвалення Стратегії демографічної безпеки України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-r> (дата звернення: 22.10.2025).
4. Лісовська О. Демографічні наслідки військової агресії росії як загроза економічній безпеці України. *Економіка та суспільство*. 2025. № 58.
5. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України. <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html> (дата звернення: 22.10.2025).
6. Баженова О., Варналій З., Чеберяко О. Соціальна безпека людини в умовах військової агресії: індикатори та оцінювання (на прикладі України). *Проблеми сучасних трансформацій*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-8-07-02/2023-8-07-02> (дата звернення: 22.10.2025).
7. Антонова О., Пашко Д. Конституційно-правові засади регулювання демографічних процесів в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103).
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
9. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
10. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 лип. 1999 р. № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.

11. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. 3322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 22.10.2025).
12. Васильківський Д., Лапшин І. Механізм регулювання демографічних процесів в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 6, Том 2.
13. Воропаєв В. Демографічні процеси в Україні як предмет політичного менеджменту. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=557> (дата звернення: 23.10.2025).
14. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 23.10.2025).
15. Від 28 млн. до 34 млн. — Інститут демографії назвав чисельність населення в Україні. Чому така різниця. URL: <https://suspilne.media/437526-vid-28-mln-do-34-mln-institut-demografii-nazvav-ciselnist-naseledda-v-ukraini-comu-taka-riznica>. (дата звернення: 23.10.2025).
16. Угода про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344 (дата звернення: 23.10.2025).
17. Антонов В. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 75–79.
18. Шемчук А. Теоретико-прикладні аспекти політичної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 44. С. 214–221.

References

1. Lukianov D. Teoriia derzhavy i prava. *Pravo*. Kharkiv, 2012. 312 s.
2. Naporchuk D. Demohrafichna sytuatsiia v Ukraini v umovakh voiennoho konfliktu. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2024. № 4. S. 54–61.
3. Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoi bezpeky Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2024 r. № 922-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-r>.
4. Lisovska O. Demohrafichni naslidky viiskovoi ahresii rosii yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2025. № 58.
5. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy. <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html>.
6. Bazhenova O., Varnalii Z., Cheberiaiko O. Sotsialna bezpeka liudyny v umovakh viiskovoi ahresii: indykatory ta otsiniuvannia (na prykladi Ukrainy). *Problemy suchasnykh transformatsii*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-8-07-02/2023-8-07-02>.
7. Antonova O., Pashko D. Konstytutsiino-pravovi zasady rehuliuвання demohrafichnykh protsesiv v Ukraini. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii untrishnykh sprav*. 2017. № 2 (103).
8. Pro derzhavnu dopomohu simiam z ditmy: Zakon Ukrainy vid 21 lystop. 1992 r. № 2811-KhII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 5. St. 21.
9. Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon Ukrainy vid 5 zhovt. 2000 r. № 2017-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 48. St. 409.
10. Pro prozhytkovyi minimum: Zakon Ukrainy vid 15 lyp. 1999 r. № 966-KhIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. № 38. St. 348.
11. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 hrud. 1971 r. 3322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
12. Vasylykivskiy D., Lapshyn I. Mekhanizm rehuliuвання demohrafichnykh protsesiv v Ukraini. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2017. № 6, Том 2.
13. Voropaiev V. Demohrafichni protsesy v Ukraini yak predmet politychnoho menedzhmentu. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2013. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=557>
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://ukrstat.gov.ua>
15. Vid 28 mln do 34 mln — Instytut demohrafii nazvav chyselnist naseledda v Ukraini. Chomu taka riznytsia. URL: <https://suspilne.media/437526-vid-28-mln-do-34-mln-institut-demografii-nazvav-ciselnist-naseledda-v-ukraini-comu-taka-riznica>
16. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniieiu storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. *Uriadovi portal*. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344
17. Antonov V. Natsionalna bezpeka yak konstytutsiino-pravova harantiia politychnoi systemy Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 4. S. 75–79.
18. Shemchuk A. Teoretyko-prykladni aspekty politychnoi bezpeky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politoloh. studii*. 2022. Vyp. 44. S. 214–221.